

TATJANA PAKALNE

Latvijas Universitāte
 tatjana.kuznecova@gmail.com

Deverbāli atvasinājumi ar piedēkli *-īb-*: semantikas, saistāmības jautājumi

Mūsdienu latviešu valodā ir aktivizējusies lietvārdu darināšana ar piedēkli *-īb-* no verba ciešamās kārtas tagadnes un pagātnes divdabja. Šajos atvasinājumos saskatāmas daudzveidīgas verba un divdabja īpašību izpausmes. Produktivitātes aprēķiniem pētījumā izmantots korpuss LVK2013, salīdzinājumam – arī tīmeklis-1.0. Atvasinājumu ekscerpēšana veikta no abiem korpusiem. Lietojuma konteksta un saistāmības izpētē izmantoti korpusi un vietnē google.lv sameklējami teksti.

Korpusā LVK2013 atvasinājumiem no ciešamās kārtas tagadnes un pagātnes divdabja formāli atbilst, attiecīgi, 2105 un 2610 vārdlietojumi, 110 un 146 vārdi, 48 un 43 hapax legomena, P – 0,0228 un 0,0165. Abu vārddarināšanas tipu vārdlietojumu skaitā liels īpatsvars ir dažiem bieži lietotiem, vairāk vai mazāk leksikalizētiem vārdiem, piem., *nepieciešamība, pieejamība, esamība, iespējamība* un *nodarbinātība, atbilstība, vienotība, padotība*.

No daudziem verbiem atvasināti abu tipu vārdi: *pārmantojamība – pārmantotība, izpētītība – izpētāmība*. Tomēr ne vienmēr šādi pāri ir valodas lietojumā konstatējami: *aizgrābtība – ?aizgrābjamība, aizsniedzamība – ?aizsniegtība*. Atsevišķos gadījumos vērojama abu tipu atvasinājumu nozīmju pārklāšanās, piem., vārdu *citējamība – citētība, atbilstība – atbilstamība* lietojumā.

Lai gan visbiežāk atvasinājumi darināti no nerefleksīviem transitīviem verbiem, pastāv arī atvasinājumi no nerefleksīviem intransitīviem verbiem (*uzliesmojamība, neiztrūkstamība*) un refleksīviem transitīviem (*apzinātība*) un netransitīviem verbiem (*saspēlētība*). Atsevišķi aplūkojami atvasinājumi ar nolieguma nozīmi.

Vairuma atvasinājumu vārdlietojumu nozīmēs priekšmetiskotā veidā īstenojas viena vai vairākas no motivētājvārda leksiskajām nozīmēm: ‘pārvaldīt valsti’ – *valsts pārvaldāmība*, ‘pārvaldīt resursus’ – *resursu pārvaldāmība*, ‘pārvaldīt valodu’ – *valodas pārvaldāmība*. Leksikalizētiem atvasinājumiem atbilstošos vārdlietojumos iespējama gan leksikalizētā, gan regulārā nozīme: *pakļautība tirgus riskam, ministrijas pakļautībā*.

Atvasinājumos realizējas ciešamās kārtas divdabim raksturīgas nozīmes, piem., tagadnes divdabja nozīme ‘iespēja, iespējamība’ (*prognozējamība, izpētāmība*) un ‘vajadzība, nepieciešamība’ (*steidzamība, nosodāmība*, kontekstā – piem., *atbalstāmība, atmaksājamība*). Daļai divdabju piemītošā spēja veidot salīdzināmās pakāpes atvasinājumos parādās kā ‘pakāpes’ nozīme, kas var kontekstā izpausties eksplīcīti, piem., no atvasinājuma atkarīgā apzīmētājā – *vāja vispārināmība, augsta skaldāmība, palielināta izmaināmība, lielāka neapmierinātība* vai citu vārdkopas komponentu, tajā skaitā galvenā komponenta, leksiskajās nozīmēs: *adresē jamības paaugstināšana, apzinātības pieaugums, samērā nepietiekama izpētāmības pakāpe, apzinātības līmeņa celšana, pieaug apzinātība*.

Abu tipu atvasinājumi teikumā bieži saistās ar motivētājverbam raksturīgiem argumentiem. Motivētājverba gramatiskais subjekts visbiežāk realizējas kā prepozitīvs subjekta ģenitīvs pirms intransitīvu verbu motivētiem atvasinājumiem: *ūdens nenogurdināmā nerimtība; populācijas izdzīvotība; reliģijas jēdziena sakņotība Rietumu kultūrā*, bet tiešais objekts – kā prepozitīvs objekta ģenitīvs pirms transitīvu verbu motivētiem atvasinājumiem: *skolas sadalītība divās ēkās; krājuma izmantotības pieaugums; paņēmienu, nosacījumu, pieeju apzinātība*. Daļai atvasinājumu no transitīviem verbiem konstatējams kā objekta, tā subjekta ģenitīvs: *virsmas / mitruma absorbējamība; pamatņu / ūdens uzsūcamība*.